

УДК 371 (477.87) « 19/20»

Маляр Любов Василівна

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра педагогіки та психології

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна

РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА ТА МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті розглянуто особливості розвитку шкільництва та мовно-літературної освіти у контексті соціально-історичних та культурологічних обставин на Закарпатті у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть; висвітлено внесок українських культурно-освітніх діячів у справу утвердження національної ідеї у краї, в організацію навчально-виховного процесу на національних засадах; встановлено, що вивчення української мови та літератури було важливим засобом формування національних та загальнолюдських цінностей закарпатоукраїнців.

Ключові слова: освіта, шкільництво Закарпаття, українська мова та література, педагоги та культурно-освітні діячі.

Вступ. Сьогодення вимагає об'єктивної оцінки освітньо-культурного розвитку Закарпаття в контексті українських національно-визвольних змагань та визначення ролі вивчення мови і літератури як важливого засобу формування в закарпатців національної самосвідомості та загальнолюдських цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні тенденції розвитку освіти на Закарпатті висвітлено в працях А. Волошина, В. Гомонна А. Ігната та ін. Важливі аспекти літературного процесу регіону були у центрі уваги В. Бірчака, П. Лісового, В. Микитася, П. Магоція, О. Рудловчак та ін. **Метою статті** є узагальнення фактів розвитку шкільництва на Закарпатті у контексті освітньої політики, яку проводили в краї уряди Австрії та Австро-Угорщини, а також визначення ролі мовно-літературної освіти у формуванні етнічної самосвідомості закарпатоукраїнців, прилученні їх до духовної скарбниці світової культури.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХІХ – перша половина ХХ століття – складний і суперечливий період в історії Закарпаття, це період національного самоусвідомлення закарпатоукраїнців та їх активних дій за утвердження рідної мови та збереження самобутньої культури, за визволення і возз'єднання з Україною. Безперечно, що важливе місце у національно-визвольних змаганнях краян посідало шкільництво. Патріотично налаштовані закарпатські освітяни усвідомлювали, що одним із вирішальних чинників формування національної свідомості русинів-українців Закарпаття є система освіти, тому боролися за створення і збереження національної школи, введення у шкільну практику досягнень національної культури, і у першу чергу – творів рідної літератури, не ігноруючи при цьому і надбаннями світової культури.

Двадцятирічний період 1848-1868 рр. дослідники називають добою національного відродження русинів Підкарпаття [1, с.38]. Події революції 1848-1849 років сприяли зміцненню національного самовизначення закарпато-українського населення, поживавленню культурно-освітньої роботи, внаслідок чого на Закарпатті значно зростає мережа шкіл із руською мовою навчання. Так, 1868/69 навчального року в краї працювали 473 народні школи, у 268 із яких навчання проводилось рідною мовою, 55 шкіл були двомовними ("руссько-мадярськими"), 114 – угорські, 3 – румунські і 3 – двомовні ("руссько-румунські"). Щодо середньої ланки освіти на Закарпатті, то 1849 року виїшов наказ королівського намісника Угорщини, згідно з яким мовою викладання в Ужгородській гімназії було оголошено руську мову, 1849/50 навчаль-

© Маляр Л.В.

ного року, вперше за всю попередню історію Закарпаття, навчання в гімназії проходило українською мовою. Однак, уже 1850/51 навчального року в гімназії знову було введено угорську мову викладання, а руська мова вивчалась тільки як навчальна дисципліна. З 1862 року за клопотанням інспектора руських шкіл В. Добрянського рідна мова викладалась 2 години на тиждень в усіх класах [2, с.31-35]. Великим недоліком у роботі шкіл була відсутність навчальних планів і програм, що не дає змоги визначити зміст курсу з вивчення літератури. Але відомо, що з ініціативи директора гімназії І. Чурговича в Ужгороді була створена бібліотека, в якій поруч із численними книгами церковного і наукового змісту нараховувалась і велика кількість художніх творів світової літератури [3, с.44]. У цей час в Ужгородській гімназії навчалися юнаки з Прикарпаття, що свідчить про тісні культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями [2, с.34].

Значний внесок у справу піднесення культурно-освітнього рівня закарпатоукраїнського населення зробив О. Духнович. Він активно боровся за створення шкіл із рідною мовою навчання, видавав навчальні підручники, написав багато патріотичних творів, у яких утверджував національну свідомість русинів Закарпаття, організував перші національні товариства, встановив тісні зв'язки із галицькими русинами. О. Духнович вважав літературу важливим засобом пробудження національної самосвідомості народу, виховання високої моральної культури: "Без літератури суціль народ мертвий єсть, сама література народу духа подати годна єсть", – писав він у №14 "Вісника" за 1850 рік. Цю ж думку він повторив 1863 року: "Истинно бо для ніжного образования, для исправления чувств, для пробуждения мыслей, словом для воспитания душевных и телесных сил, также и отвращения праздности пособствует мудра, чиста и моральна беллетристика" [4, с.241, 339].

У 60-х роках ХІХ ст. місцевими патріотами-освітянами К. Сабовим, І. Раковським і В. Кимаком було видано руською мовою підручники з граматики, літератури й історії, що за тих умов мало велике значення для утвердження національної самосвідомості та слов'янських почуттів русинів-українців краю.

На пробудження національної свідомості закарпатців і підвищення їх освітнього рівня спрямовувалась й діяльність О. Павловича, І. Сільвая, А. Репая. Зокрема, А. Репай 1867 року в Ужгороді заснував педагогічну газету "Учитель", мета якої, за визначенням О. Рудловчак, полягала у висвітленні досягнень "європейської, почасти угорської, особливо ж руської культури шкіл" [5, с.18]. П. Лісовий наголосив, що це перша в Україні педагогічна газета [6, с.63].

Однак, період поживлення в організації шкільництва на національних засадах у Закарпатті виявився короткочасним. Після створення 1867 року дуалістичної Австро-Угорщини, Угорщина бере курс на денационалізацію закарпатоукраїнського населення. Перші кроки денационалізаторської політики у галузі шкільництва були дещо завуальованими. Йдеться про те, що згідно із шкільною реформою 1868 року в діючих тоді початкових народних, повторних народних і горожанських школах, гімназіях та учительських семінаріях право визначення мови навчання надавалося організаторам, “утримувачам” шкіл, тобто сільським обцінам, церкві або державі. У той же час інтенсивно почали відкриватися державні школи, в яких мовою навчання могла бути тільки угорська, причому школи відкривалися не у віддалених селах, де їх взагалі не було (у 73 селах, як констатує А.Ігнат, діти зовсім не були охоплені навчанням), а відкривали їх у великих селах [7, с.41].

Дозволом про право визначення мови навчання закарпатоукраїнці зуміли скористатися, що підтверджується такими статистичними даними: за період із 1868 до 1874 рр. кількість народних шкіл з руською мовою навчання збільшилася на 54, тобто 1874 року в краї функціонували 313 шкіл з руською мовою навчання, а також 113 угорських, 82 – русько-угорські, 3 – румунські, 3 – русько-румунські [2, с.40-41]. О.Духнович радів, коли сільські громади турбувалися про відкриття шкіл [4, с.286-287].

Починаючи з 1874 року, угорські власті приступили до відкритої мадяризації закарпатського населення, і одним із основних засобів для цього служило шкільництво. 1879 року було затверджено закон, згідно з яким у всі школи краю вводилось обов’язкове вивчення угорської мови. Закон зобов’язував учителів, які не володіли угорською мовою, протягом 4 років засвоїти мову такою мірою, щоб її викладати в народних школах [7, с.13-14]. Хоча у навчальних планах шкіл поруч із угорською мовою значилась і рідна мова, вивчення її цілком підпорядковувалось засвоєнню учнями угорської культури. Адже робота вчителів оцінювалась тільки за результатами знань учнями мови і культури надбань угорського народу [2, с.43]. А.Волошин підкреслив, що Міністерство Освіти 1880 року прийняло розпорядження про фінансову нагороду тим учителям, які “в навчання мадярської мови викажуть найкращий успіх. У навчальному процесі вони могли уживати тільки “патріотичні” читанки, одобрені міністерством” [8, с.75].

У краї інтенсивно створювалися так звані “мішані” школи, в яких, крім закону божого та рідної мови, весь навчально-виховний процес здійснювався угорською мовою. Масово ліквідовувалися школи з руською мовою навчання і відкривалися школи з угорською. Так, 1894-1895 навчального року в краї працювало 375 народних угорських шкіл, 167 двомовних (русько-угорських) і тільки 74 – руські, тобто за 20 років (із 1874 до 1894 рр.) було ліквідовано 239 шкіл із рідною мовою навчання, в той час як кількість угорських шкіл збільшилася на 262. 1907 року було ухвалено закон Аппоні, названий іменем міністра культури і освіти Угорщини, згідно з яким на Закарпатті було реорганізовано всі народні школи з рідною мовою навчання у так звані “мішані мадярсько-рутенські”, які під час першої світової війни також припинили свою роботу.

Навчально-виховний процес горожанських шкіл, гімназій і учительських семінарій також цілком спрямовувався на засвоєння учнями мови і культурних надбань угорського народу. А.Ігнат констатує, що у 9 діючих на Закарпатті горожанських школах навчан-

ня проводилося виключно угорською мовою, а рідна мова навіть факультативно не викладалася. Перелік навчальних дисциплін, поданий у навчальних планах горожанських шкіл, включав і обов’язкове вивчення німецької мови та літератури. В Ужгородській, Мукачівській і Берегівській гімназіях мовою викладання також була угорська. Навчальні плани гімназій змінювалися в напрямі щорічного збільшення кількості годин на вивчення угорської мови, а викладання рідної мови було цілком знято з навчального плану. Із 1879 року навчання в Ужгородській учительській семінарії проводилося угорською мовою, а руська мова вивчалася як окрема дисципліна. 1902 року в Ужгороді була відкрита також жіноча учительська семінарія з угорською мовою викладання, а 1914 року – державна учительська семінарія в Мукачеві [2, с.50-52, с.54-62].

Денационалізаторська політика Угорщини викликала обурення не тільки серед закарпатоукраїнців, але й серед українців Галичини. 1896 року у Львові 46 свідомих українців на чолі з І.Франком склали звинувачувальний акт Угорській державі “І ми в Європі: протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття”, в якому констатовувалося, що “на русинів перенесли мадяри всю ненависть, якою палали до росіян за погром 1849 року; нищити русинів зробилося немов патріотичним обов’язком мадярським, дарма, що сповнюване сего вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півмільйонної маси народу, виключало від цивілізаційного розвитку і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичиння угорську інтелігенцію...”. У цьому документі наводилися і приклади, які яскраво характеризують позицію угорського уряду щодо русинів. Зокрема, заслуговує на увагу такий факт мадяризації школярів: сина руського священика було виключено з гімназії тільки за те, що він на запитання професора, якої він народности, відповів, що руської. І лише за проханням батька, коли той за сина сказав, що він “мадярської народности”, хлопцеві дозволили продовжити навчання у гімназії [7, с.21-23].

На захист культури і національних інтересів закарпатоукраїнців виступали і такі відомі українські діячі, як М.Драгоманов та В.Гнатюк. Своїми місіями в Угорську Русь та поширенням серед місцевих русинів ідей українства, вони значно вплинули на утвердження етнічної приналежності закарпатоукраїнського населення.

Асиміляторській політиці Австро-Угорщини протистояли і закарпатські патріоти. Націоналістична інтелігенція краю, за словами дослідника П.Р.Магочія, ділилася на дві фракції: русинофіли або народовці і русофіли. Русинофіли намагалися підняти культурний рівень і зберегти національну самобутність русинів, опираючись на місцеву мову (руські діалекти) і літературу. Русофіли як засіб боротьби з мадяризацією використовували російську мову і літературу.

До народовців угорський уряд ставився терпиміше, що дозволило Ласлову Чопею 1881 року видати руською мовою граматику і читанку для народних шкіл, а 1883 року він видав “Русько-мадярський словарь”, за який Угорська Академія Наук нагородила його премією. Тоді як Угорська Академія Наук з політичних і освітніх причин відмовилася видати “Русько-мадярський словарь” О.Митрака, і він змушений був видати його власним коштом 1881 року. Словник Митрака став корисним посібником для багатьох закарпатців, зокрема допоміг оволодіти російською мовою І.Дулішковичу, А.Крालицькому, І.Сільваю, Ю.Ставровському-Попрадову, діяльність яких була

спрямована на утвердження ідеї слов'янської єдності, що було надзвичайно важливим в умовах поугорщення на Закарпатті.

На початку ХХ ст. значний внесок у розвиток культурно-освітнього життя краю зробили А.Волошин, М.Врабель, Е.Сабов, діяльність яких, як слушно зазначає П.Р.Магочій, свідчить, що “націоналістичний рух на Закарпатті не припинявся” [1, с.41-42]. Ці освітяни укладали і видавали шкільні підручники руською мовою, що було дійовою програмою проти дії асиміляторським процесам Австро-Угорщини. А редаговані А.Волошином і М.Врабелем газети “Наука” і “Неділя” мали великий вплив на утвердження національної свідомості закарпатоукраїнців, саме з їх сторінок країни, як дослідили В.Микитась і П.Лісовий, вперше знайомилися із творчістю таких українських класиків, як Т.Шевченко, І.Франко, Марко Вовчок, Ю.Федькович, В.Стефанік, С.Руданський та інші [9, с.46; 10, с.34]. Прогресивна роль діяльності народовців на початку ХХ ст. полягала і в тому, що вони активізували контакти з галицькими українцями, зокрема, з ученими, згуртованими в “Науковому товаристві імені Т.Шевченка” у Львові, членами якого були і закарпатські діячі – Ю.Жаткович та Г.Стрипський [11, с.148].

Під час першої світової війни угорський уряд, намагаючись зменшити російські впливи, змушений був підтримати деякі проукраїнські заходи. Так, 1916 року в Будапешті було засновано журнал “Україна”, з якого закарпатське населення мало можливість отримувати різноманітну інформацію про український народ і його культуру. Щоб зупинити наступ російської армії, було створено загін “Українських січових стрільців”, перебування якого на Закарпатті [12, с.297] сприяло зміцненню національних почуттів русинів (українців), усвідомленню ними самобутньої цінності своєї культури, сповнювало прагненнями її захищати.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні **висновки**: розвиток шкільництва й особливості навчально-виховного процесу на Закарпатті у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть зумовлювалися соціально-історичними обставинами – перебуванням краю у складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії, посиленням денационалізаторської політики на Закарпатті. Так, якщо в післяреволюційний період у краї створилися умови для організації шкіл на національних засадах і для введення у шкільне вивчення матеріалів слов'янських культур, у тому числі і творів літератур слов'янських народів, то з утворенням Австро-Угорщини, у зв'язку з цілеспрямованою мадяризацією, згортаються національні школи й інтенсивно відкриваються школи з угорською мовою навчання, акцент робиться на вивченні культурних надбань угорського народу і частково німецького. Однак і в умовах погіршення, завдяки освідомлюючій діяльності патріотично налаштованих місцевих освітян та інтелігенції України й Росії, закарпатське населення знайомилося із культурними набутками, зокрема й з літературою слов'янських народів, в першу чергу – українською та російською, а також прилучалося до здобутків західноєвропейської культури, що було важливою умовою утвердження національної самосвідомості закарпатоукраїнців, збереження їх самобутньої культури та культурного росту. Частина закарпатської молоді здобувала освіту в Галичині, Словаччині, Пешті, Відні. Ці молоді інтелігенти ставали ідейними провідниками закарпатського населення, відстоювали його національні права, пропагували у краї ідеї світової культури.

Дослідження не претендує на повне і всебічне розв'язання порушених питань, зокрема наукового розгляду заслуговують питання змісту навчально-виховного процесу у навчальних закладах Закарпаття.

Список використаної літератури

1. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948) / П.Р. Магочій – Ужгород, 1994. – 295 с.
2. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в ХІХ – початку ХХ ст. / А.М.Ігнат – Ужгород, 1971. – 69 с.
3. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (ХІХ – ХХ ст.) / В.В.Гомоннай – Ужгород, 1992. – 290 с.
4. Духнович О. Твори: У 4 т. – Т.3. / О.Духнович. – Братіслава-Пряшев, 1989. – 599 с.
5. Рудловчак О. Сторінки нашого минулого: Шляхами журналістики ХІХ століття / О. Рудловчак // Дружно вперед. – 1966. – №8. – С.18-19.
6. Лісовий П. До питання про початок журналістики на Закарпатті / П.Лісовий // Українське літературознавство. – Випуск VIII. – Львів, 1970. – С.68-76.
7. До історії національних меншин Австро-Угорщини (ХІХ – поч. ХХ ст.) – Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. – 88 с.
8. Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі / А.Волошин // Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. – Ужгород, 1931. – С.75-86
9. Микитась В. З ночі пробивалися ... / В. Микитась – Ужгород: Карпати, 1977. – 158 с.
10. Лісовий П. Українська література в закарпатській періодиці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / П.Лісовий // Радянське літературознавство. – 1970. – №10. – С.34-40.
11. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / В.Бірчак – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – 186 с.
12. Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша / А. Штефан – Торонто: Пробоем, 1973. – 351 с.

Маляр Любов

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедра педагогіки і психології
Государственное высшее учебное заведение
«Ужгородский национальный университет», Ужгород, Украина

РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНОГО ГУМАНИТАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЗАКАРПАТЬЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ – НАЧАЛА ХХ ВЕКОВ

У статті раскрыты особенности развития школьного гуманитарного образования в контексте социально-исторических и культурологических обстоятельств на Закарпатье во второй половине ХІХ – начала ХХ веков; рассматривается деятельность украинских культурно-образовательных деятелей, которые отстаивали национальные права закарпатоукраинцев, вели борьбу за создание и утверждение украинской национальной школы; выявлено, что изучение украинского языка и литературы было важнейшим

средством формирования национальных и общечеловеческих ценностей закарпатоукраинцев.

Ключевые слова: образование, образование Закарпаття, украинский язык и литература, педагоги и культурно-образовательные деятели.

Malyar Lyubov

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Assistant Professor
Department of Pedagogy and Psychology
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Uzhhorod, Ukraine

**DEVELOPMENT OF SCHOOL AND LANGUAGE –LITERATURE EDUCATION IN
TRANSCARPATHIA IN THE SECOND HALF
OF THE 19-TH CENTURY – BEGINNING OF THE 20-TH CENTURY**

In this article the development peculiarity of school affairs and humanities are regarded in context of social-historical and culturelogical cases in Transcarpathia 19-th - the first half of of the 20-th century. Development of school system and specifics of education in Transcarpathia in the second half of the XIXth century and at the beginning of the XXth century are conditioned by social and historical factors: incorporation of the region into Austrian empire and later in the Austro-Hungarian monarchy, domination of the policy of denationalization in Transcarpathia. So far if after the revolution the conditions developed for opening of the schools on national principles and introduction into the school curriculum the Slav culture study, namely the literature of Slavic peoples, the formation of Austro-Hungarian empire which pursued the policy of magyarization undermined national school and imposed school system with Hungarian language of teaching where the culture values of Hungarian people and partially Germans became dominating.

Key words: education, Transcarpathian school affairs, Ukrainian language and literature, foreign literature, pedagogues and cultural workers.